УДК 72.01 (477)

З.І. Казимира
Національний університет "Львівська політехніка",
кафедра іноземних мов

ТЕРМІНИ В ЦЕРКОВНІЙ АРХІТЕКТУРІ: ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ЇХ ТЛУМАЧЕННЯ

© *Казимира З.І., 2004*

В історичному аспекті подано термінологію церковної архітектури англійською мовою, етимологію термінів, їх тлумачення та переклад. Матеріал статті супроводжується схематичним зображенням різних об'єктів церковної архітектури.

"Як усе, що Я покажу тобі – будову
скинії та будову речей її, – і так зробите"
(*Вихід 25:9*)

1. Вступ

Кожна галузь науки і техніки у будь-якій мові має свої специфічні терміни, переклад яких іншою мовою потребує глибоких знань як мови, так і вузької галузі спеціальності. Переклад науково-технічних термінів з певної галузі завжди залишається складною проблемою [1, 3]. Адже людина, що перекладає науково-технічний текст, повинна не лише добре володіти іноземною мовою, якою написаний матеріал, але водночас бути спеціалістом у конкретній галузі, якій присвячена робота, що підлягає перекладу [3].

Не є винятком у цьому контексті і спеціальність архітектора. Ця одна з найдавніших професій увібрала в себе розмаїття термінів як з древніх мов (латина, грецька), так і рідних мов, що відображають специфіку національної архітектури. Звичайно, що в даному випадку нашому спеціалісту-архітектору дуже важко обходитись без знань фахової термінології англійською мовою. Чому англійською? Автори вже обґрунтовували це твердження [2, 3], адже "…дев'яносто відсотків усіх міжнародних науково-технічних конференцій, фахових видань високого рангу є англомовними. Англійська мова стала мовою спілкування в науці й техніці..." [3].

Ми й далі обстоюємо думку про потребу напрацьовувати українсько-англійські та англійсько-українські словники (глосарії) з вузьких підгалузей науки і техніки, щоб наш спеціаліст міг зрозумілими термінами донести до світової громадськості результати своїх здобутків, рівень та багатство нашої культури, мистецтва, архітектури тощо [3]. Також вже зазначалося [3], що в умовах економічного становлення нашої країни марно сподіватись на державне фінансування видавництва таких словників, але ця прогалина може бути заповнена і без державного фінансування нашими фахівцями, які добре знають свою галузеву термінологію англійською мовою. Науковцям і спеціалістам було запропоновано у кінці кожної своєї статті, написаної українською мовою і призначеної, наприклад, до тематичного Вісника нашого університету, подавати невеличкий українсько-англійський *глосарій – відповідність використаних у статті українських фахових термінів англійським* [3].

Допоможе розв'язати вищеописану проблему і ця стаття, присвячена англійським термінам у церковній архітектурі. Слід зауважити, що неможливо охопити англійські архітектурні терміни в одній статті. Однозначно можна сказати, що межі статті для такого завдання є замалі. Праця над створенням англо-українсько-англійського глосарія архітектурних термінів – це праця кропітка, багаторічна і дуже необхідна. А отже, обмежимось тлумаченням термінів з вузької і специфічної підгалузі архітектури – церковної архітектури. Чому, власне, термінів церковної архітектури? Тому що терміни церковної архітектури англійською мовою, на нашу думку, є "*terra incognita*" для майбутніх архітекторів. І не тільки англійською – у більшості випадків і рідною мовою студент-архітектор (а інколи й не тільки студент) не в змозі пояснити значення того чи іншого терміна, на кшталт *скинія*, *ротонда*, *нартекс*, *паперть*, *крипта* тощо. А що вже казати, коли стикаєшся з такими термінами в англійській мові, як,

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

наприклад, *atrium*, *undercroft*, *tabernacle*, *prothesis* тощо. Майбутній архітектор, який поважає себе, зобов'язаний знати терміни церковної архітектури не тільки рідною, а й англійською мовою, щоб вміти гідно представити результати наших (своїх) досягнень (нашої історії, культури, мистецтва) світовій громадськості.

2. Терміни церковної архітектури в історичному аспекті

Церковна архітектура сформувалася на основі багатовікових традицій, початки яких сягають часів Старого Завіту (*Old Testament*) – часів першого переносного храму-намету Мойсея – *скинії* (*Tabernacle of Moses*) та храму Соломона (*Solomon's temple*) в Єрусалимі, побудованого через 500 років після появи скинії.

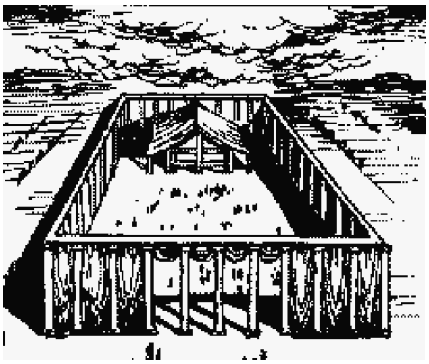

Рис. 1. Скинія Мойсея

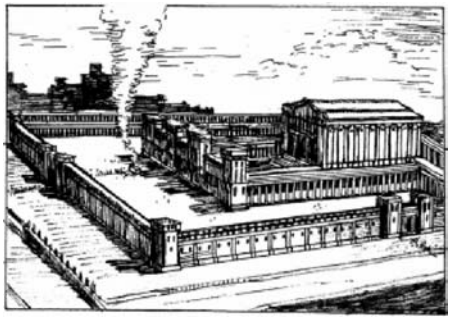

Рис. 2. Храм Соломона

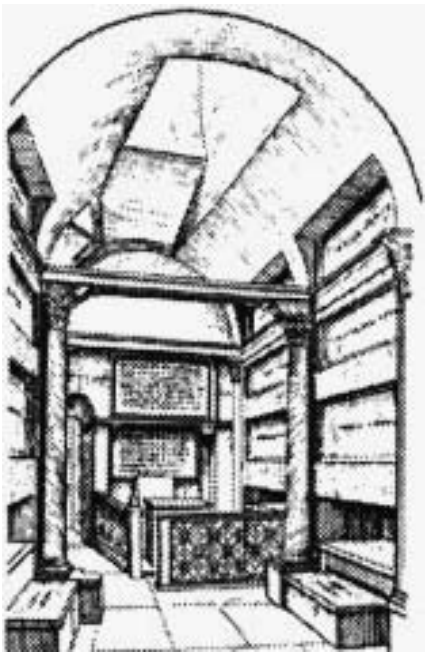

Рис. 3. Інтер'єр підземної крипти

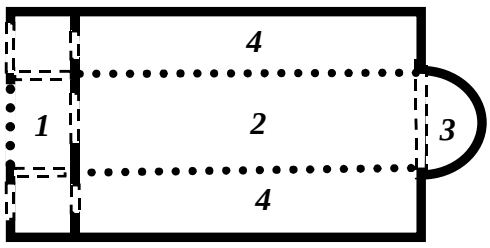

Рис. 4. Схематичне зображення перших храмів у формі базиліки. Базиліка (Basilica):
1. Притвор (нартекс) – Narthex.
2. Нава – Nave. 3. Апсида – Apse.
4. Бокова нава – Aisles

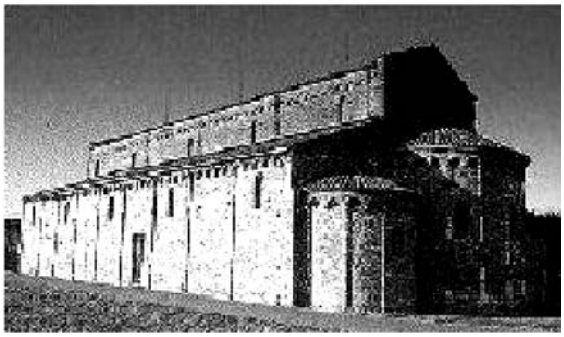

Рис. 5. Одна із перших базилік в Італії

Скинія[1] Мойсея (рис. 1) складалася з трьох частин – *двору* "*Outer Court*" (для народу, що молиться), *святилища – "Holy place"* (тільки для священиків) та *святая святих – "Holy of Holies"* (для первосвященика). Скинія була виготовлена з дорогих тканин, підвішених до стовпів, і була завдовжки 48 м, а завширшки 24 м та зорієнтована віссю зі сходу на захід [5].

[1] Скинія — з грецької "σκηνή" – намет, місце проживання.

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

Храм Соломона (рис. 2) був побудований за аналогією зі скинією Мойсея [5]. Він був більший за скинію (прямокутна будівля довжиною 30 м, шириною – 10 м та висотою 15 м) і поділявся на: 1) *"Outer Court and Inner Court"* – зовнішній і внутрішній двори; 2) *"Holy place"* – святилище і 3) 3) "*Holly of Holies*" – святая святих [5, 9]. Більш ніж десять століть (від часів царювання Соломона до появи християнства) Єрусалимський храм був центром релігійного життя єврейського народу.

Упродовж перших трьох століть існування християнства храми були рідкісним явищем через постійне переслідування християн. Відомо, що в часи переслідувань перші християни обирали місцем молитви таємні кімнати в приватних домівках (так звані *домашні церкви – domestic church*), ховалися в печерах (*катакомбах – catacombs*), де влаштовували підземні храми – *крипти (undercroft)* та *капели (chapel).* На рис. 3 показано інтер'єр печерної крипти св. Калікста – "*Catacomb of St. Callixtus*" (Рим, близько 200 р.) [5]. Ці печерні крипти вважаються попередниками перших наземних храмів.

Так тривало до часів імператора Костянтина Великого (313 рік), коли християнство стало державною релігією Римської імперії. (*In the early 300's, the Emperor Constantine granted religious freedom, and even made Christianity the 'official' state religion* [6]). З цього періоду повсюди починають з'являтися перші наземні храми у формі *базиліки*[2] (*basilica*) – довгастого прямокутного приміщення з невеликим виступом при вході (*притвор, нартекс – narthex*) і заокругленням (*апсидою – apse*) на протилежному до входу боці, схематичне зображення якого показано на рис. 4. У принципі базиліки не були культовими спорудами. Вони існували в Римській імперії і в дохристиянські часи. Це були суто урядові будівлі, зазвичай розташовані на центральних майданах міст.

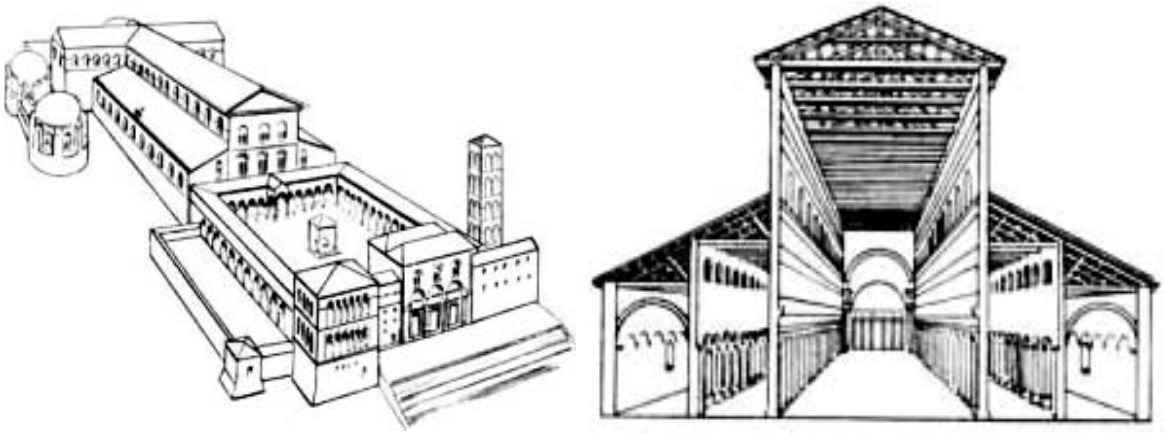

Рис. 6. Базиліка Св. Петра у Римі (326 р.)

Церкви-базиліки III–VI ст. були здебільшого довгастими прямокутними будівлями, розділеними на 3–5 нав галереями колон (*three-aisled basilica – базиліка розділена на 3 нави; five-aisled – з п'ятьма навами).* Центральна нава був найвищою. На рис. 5 показано фотографію однієї з перших базилік в Італії – *"The rectangular basilica shape with apses at the eastern end (Basilica in Italy)* [7].

Відомим прикладом базиліки з п'ятьма навами *(five-aisled basilica*) була базиліка Святого Петра (*St. Peter's basilica*), побудована у Римі (326 р.), розріз і аксонометрію якої показано на рис. 6 [5].

Загалом такі церкви мали внутрішнє вівтарне напівзаокруглення, тобто ззовні це була вівтарна апсида, перекрита напівкуполом-*конхою* (*concha*). Також були ризниця (дияконник) – *diaconicon* і пономарка (протезис) – *prothesis*. Базиліка містила притвор (нартекс) – *narthex* і атріум (*atrium*) з галереєю колон і фіалом для обмивання (баптистерієм – *baptistery*). Слід зазначити, що купола базиліка не мала, а тільки похилий дах.

[2] *Базиліка* — з грецької *basilikë* царський дім.

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

До форм храмів цього періоду (III–IV ст.), відмінних від базилік, відносять храми типу *ротонда*[3] *– rotunda* (храми у формі кола). Це невеликі круглі споруди, що їх споруджували над гробницями святих апостолів. Вони могли мати одну в центрі або декілька колон-опор по колу. Перекривалися одним куполом. Тому трапляється термін *circular-domed structure* [8] – будівля круглої форми з куполом.

Починаючи з V ст., виникають нові форми храмів, а саме купольні базиліки (*domed basilica* [8]), храми центрально-купольної (*central-domed*) системи, храми хрестово-купольної (*cross-domed*) системи: хрестоподібної форми *(cruciform church)* із склепінням та куполом над центральною частиною храму (*cross-shaped and domed*), багатокупольні храми в формі корабля (чи хреста) з декількома навами. Прикладом багатокупольної церкви хрестоподібної форми може бути п'ятикупольна церква Святих Апостолів у Константинополі, що була побудована у 536–550 рр. та повністю зруйнована в 1469 р.(рис. 7). *Constantinople – five-domed cross-shaped Church of the Holy Apostles* [8-10]). У перших п'ятикупольних церквах тільки під центральним куполом церкви були вікна. Решту чотири куполи були *глухими вітрильними куполами – "blind pendentive-domes"* [8, 10].

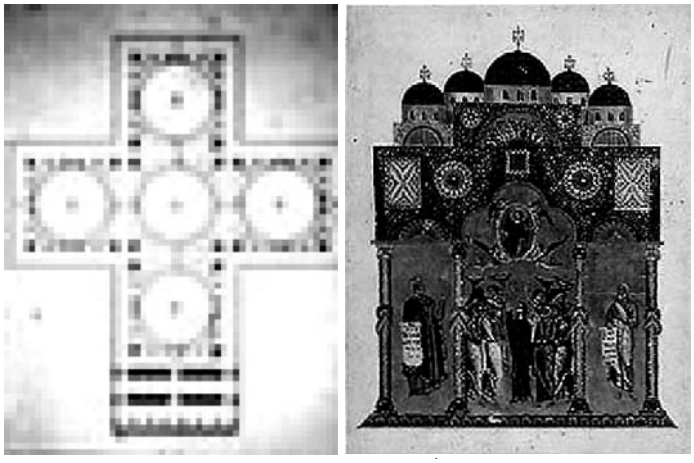

Рис. 7. План та зображення церкви Святих Апостолів

1.	***Apse***	***апсида***
2.	***Prothesis***	***протезис***
3.	***Diakonikon***	***дияконник (ризниця)***
4.	***Holy Table***	***престол***
5.	***Iconostas***	***іконостас***
6.	***Solea***	***солея***
7.	***Ambon***	***амвон***
8.	***Tetrapod***	***тетрапод***
9.	***Nave***	***нава***
10.	***Narthex***	***нартех (притвор)***

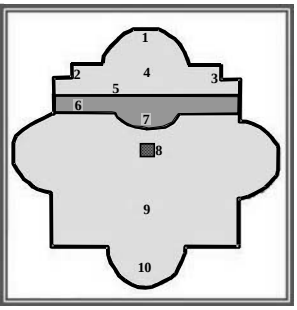

Рис. 8. Типовий план візантійської церкви

Загалом V–VI ст. і вважають періодом формування візантійського стилю в церковній архітектурі [7]. На рис. 8 показано типовий план церкви візантійського стилю [7] з перекладом термінів, тлумачення яких наводиться в доданому до статті глосарії.

Однією з найвизначніших пам'яток візантійської церковної архітектури вважається церква Святої Софії (*Hagia Sophia*), побудована в 532–537 рр. (почаково ця церква називалася *Great Church – Велика Церква* [11]). Храм Святої Софії Константинопольської став зразком, який наслідували, на якому вчилися подальші покоління архітекторів (на рис. 9 показано план та поздовжній переріз храму) [11].

[3] *Ротонда* — з латинської *rotundus* — круглий

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

У цьому найбільшому з храмів, що належить до типу хрестово-купольних базилік (*cross-domed basilica*), яскраво відображено найбільш суттєве конструктивне досягнення візантійської архітектури – систему опори купола на окремі чотири опори за допомогою вітрильного склепіння [12].

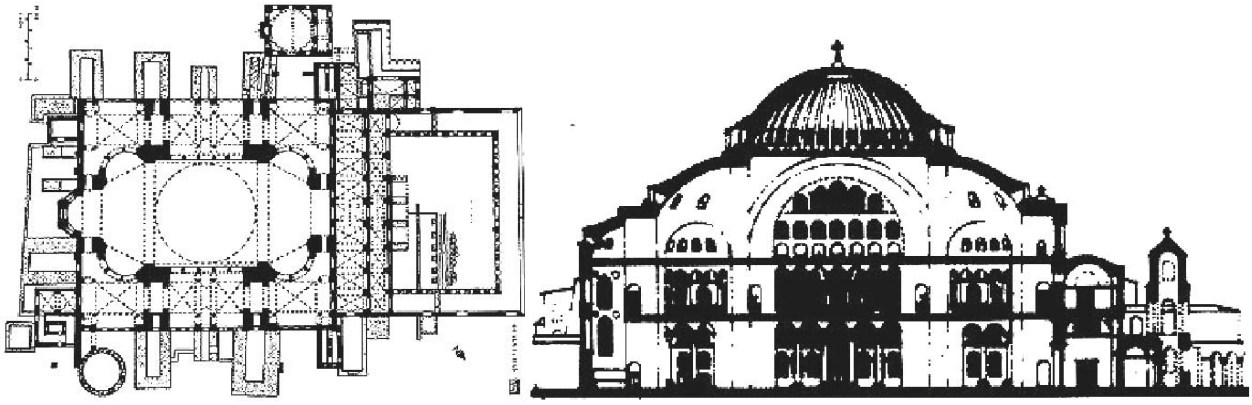

а) план храму Св. Софії (Hagia Sophia floor-plan: drawn by Giroux after A. Grabar and R. L. Van Nice [11])

б) поздовжній переріз храму (Hagia Sophia Longitudinal section – drawing by Giroux after A. Grabar [11])

Рис. 9. Церква Св. Софії в Константинополі

Наведемо фрагмент опису храму Святої Софії в джерелі [11] – "*Пам'ятники Візантії. Свята Софія: короткий літопис Великої Церкви*" ("*The Byzantine Monuments. Hagia Sophia: Little Chronicle of the Great Church*"): " …***Hagia Sophia belongs to the transitional type of the domed basilica. Its most remarkable feature is the huge dome supported by four massive piers, each measuring approximately 100 sq. m. at the base. Four arches swing across, linked by four pendentives. The apices of the arches and the pendentives support the circular base from which rises the main dome, pierced by forty single-arched windows. Beams of light stream through the windows and illuminate the interior, decomposing the masses and creating an impression of infinite space…"*** [11]. Переклад наведеного фрагмента потребує не тільки знань філолога, але й архітектора, тобто володіння спеціальними архітектурними термінами. Пропонуємо читачеві переклад цього фрагмента: ***"…Свята Софія належить до купольних базилік перехідного типу. Її визначною рисою є величезний купол, що підтримується чотирма масивними опорами, площа основи кожної опори має приблизно100 м^2. Чотири арки, повернуті впоперек, з'єднуються чотирма вітрилами. Вершини арок і вітрила підтримують круглу основу, з якої піднімається основний купол, що має сорок одноаркових вікон. Промені світла проникають крізь вікна і освітлюють інтер'єр, розчиняючи маси і створюючи враження нескінченного простору…"***

3. Замість висновків: англійсько-український глосарій термінів церковної архітектури.

Автори усвідомлюють, що охопити все розмаїття термінів в історичному аспекті навіть для такої вузької галузі, як церковна архітектура неможливо у межах однієї статті. Таке завдання потребує додаткових зусиль і відповідного обсягу. Логічним завершенням запропонованого тут розгляду термінів церковної архітектури щодо їх перекладу з англійської мови українською і навпаки є укладений англо-український глосарій. До цього глосарія увійшли терміни, розглянуті у статті, переважно ранньохристиянського періоду та етимології.

Англо-український глосарій термінів церковної архітектури

Термін та тлумачення англійською мовою	Термін та тлумачення українською мовою
1	2
Aisle – open area of a church parallel to the nave and separated from it by columns or piers.	Нава – **відкрита площа церкви паралельно до головної нави, відділена від неї колонами чи стовпами (бокова нава храму або може означати прохід між рядами в церкві).**

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

1	2
Ambon – arom this raised area in front of the Royal Doors the Gospel reading is proclaimed and the homily is given.	Амвон – **півкругла частина солеї перед іконо-стасом (Царськими Воротами), звідки читається Євангеліє та виголошується проповідь.**
Apse – a vaulted semicircular or polygonal termination, usually to a chancel or chapel (the apse is the curved area behind the altar).	Апсида – **склепінчасте напівкругле, інколи багатокутне завершення, як правило, вівтаря чи каплиці.**
Atrium **– In Early Christian and medieval architecture, an open court in front of a church (usually a colonnaded quadrangle).**	Атріум – **у ранній християнській та середньо-вічній архітектурі відкритий двір перед церквою (зазвичай прямокутний та з колонами).**
Basilica: a) originally a Roman public hall consisting of a large room with side aisles. b) A traditional style for a church, which is divided into a nave and two or more aisles.	Базиліка: **а) початково римська урядова споруда, що складалася з великої кімнати та бокових нав; б) традиційний стиль західної церкви, яка поділяється на наву та дві чи більше бокових нав, як правило, без купола.**
Blind Pendentive-Domes	Суцільні (глухі) вітрильні куполи
Byzantine Monuments	Пам'ятники Візантії
Catacomb (The Catacombs)	Підземелля, катакомби (Римські катакомби)
Catacomb of St. Callixtus	Печерна крипта св. Калікста
Central-Domed	Центрально-купольна
Chapel	Капела, каплиця
Church of Hagia Sophia	Церква Святої Софії
Church of Holy Apostles	Церква Святих Апостолів
Circular-Domed Structure	Храм круглої форми з куполом
Concha **(Lat.) – name applied to the apse from the shell-like shape of the vault.**	Конха (з лат.) – **апсида зі склепінням мушлеподібної форми.**
Cross-Domed Basilica	Хрестово-купольна базиліка
Cross-Shaped and Domed Church	Купольна церква у формі хреста
Cruciform Church	Церква хрестоподібної форми
Diaconicon – the Deacon's table is where various utensils and vestments are placed.	Дияконник – **колись стіл, розміщений у південній частині приміщення вівтаря за іконостасом, де священики змінювали своє убрання (місце, де зберігається церковне начиння та убрання священиків), тепер окреме приміщення, зв'язане з навою та вівтарем.**
Domed Basilica	Купольна базиліка
Domestic Church	Домашня церква
Emperor Constantine	Імператор Костянтин
Five-Domed Cross Shaped Church	П'ятикупольна церква у формі хреста
Great Church – The Church of Hagia Sophia originally known as the Great Church.	Велика Церква – **початкова назва церкви Святої Софії.**
Greek-cross Plan **– style of church with four equal arms.**	План церкви у формі грецького хреста – **стиль церкви з чотирма однаковими раменами.**
Holy of Holies	Святая Святих (тепер святилище)
Holy place	Святилище
Holy Table – The altar is square and traditionally covered with a rich cloth made of satin or velvet.	Престол
Iconostas – The icon screen separates the sanctuary area from the rest of the church.	Іконостас
Inner Court	Внутрішній двір
Latin-cross Plan **– church plan with one arm longer than the other three**	План церкви у формі латинського хреста – **стиль церкви з одним раменом довшим від інших трьох (видовжена головна нава).**

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

1	2
Little Chronicle of the Great Church	Короткий літопис Великої Церкви
Longitudinal section	Поздовжній переріз
NARTHEX **– THE NARTHEX IS THE VESTIBULE (THE HISTORIC TERM FOR WHAT MIGHT OTHERWISE BE CALLED THE FOYER OR ENTRY WAY OF THE CHURCH).**	Нартекс – **вестибуль, притвор (історичний термін, який іншими словами може бути названий як фойє чи церковний вхід).**
Nave – the nave is the largest area of the church where the people gather (the architectural term for the place where the congregation gathers for worship).	Нава – **центральний простір церкви, де збираються люди для богослужіння.**
Old Testament	Старий завіт
Outer Court	Зовнішній двір
Pendentive – a **concave spandrel leading from the angle of two walls to the base of a circular dome. It is one of the means by which a circular dome is supported over a square or polygonal compartment, and is used in Byzantine (Hagia Sophia).**	Вітрило **(пендентива) – увігнута надсклепінчаста конструкція, що формується з кутів двох стін до основи круглого куполу. Це є один із засобів, за допомогою якого круглий купол підтримується над квадратним чи багатокутним відсіком (використаний у Візантії – Св. Софія, і характерне вирішення більшості пізніших купольних храмів).**
Prothesis (credence table) – the Table of Preparation (the holy elements are prepared here by the priest and during the liturgy, transferred to the altar).	Протезис – **жертовник у вівтарі (північна частина приміщення), де зберігалися просфори і готувалося вино, необхідне для причастя (інша назва проскомидія).**
Rotunda **– a building (often surrounded by colonnade) or room circular in plan and usually domed.**	Ротонда – **будівля (часто оточена колонами) або кімната круглої форми, як правило, з куполом.**
Solomon`s temple	Храм Соломона
Solea – this is a raised area in front of the iconostas.	Солея – **піднесена на 1–3 чи більше сходинок частина нави перед іконостасом.**
Tabernacle of Moses	Скинія Мойсея
Tetrapod – the tetrapod is a small, square table in front of the nave on which the icon for the liturgical season or feast day rests.	Тетрапод – **квадратний стіл перед амвоном, де кладуть ікони, Святе письмо, хрест.**
Three-aisled basilica (**five-aisled basilica**)	Базиліка, розділена на три нави **(базилік**а з п’ятьма навами).
Undercroft	Крипта

1. Казимира З., Олексів Г. Особливості термінів-словосполучень та способи їх перекладу (на прикладі термінів з архітектури) // Вісник Держ. ун-ту “Львівська політехніка”.– 1999. – № 375. – С. 287–289. 2. Казимира З.І., Казимира І.Я. Англійська мова та комп’ютерні системи: взаємна мотивація до вивчення. Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього текстів та питання лінгвометодики // Вісник Держ. ун-ту “Львівська політехніка”.– 1998. – № 355. – С. 55–61. 3. Казимира З.І. Володіння фаховою англійською термінологією як запорука визнання українських спеціалістів у світі. Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”.– 2002. – № 419. – С. 77–84. 4. Mark Child. *Discovering Church Architecture. – Softbound, 2002. – 64 P. 5. Степанов О. Основи церковної архітектури // Віра і культура. – 2000 . – № 6, № 7, 2001 р. Інформація з INTERNET. Доступно на Веб-сторінці: URL: http://g-vik.narod.ru/2000/n5/00_5s9.htm; http://g-vik.narod.ru/2001/n6/00_6s6.htm; http://g-vik.narod.ru/2001/n7/00_7s18.htm. 6. Red Basilica Church of Pergamon. Інформація з INTERNET. Доступно на Веб-сторінці: URL: http://www.geocities.com/oonderer_2000/historic/512.html. 7. Byzantine Church Architecture. Інформація з INTERNET. Доступно на Веб-сторінці: URL: http://www.arch.uiuc.edu/courses/arch311/default.html. 8. Early Christian and Byzantine Architecture.*

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

Інформація з INTERNET. Доступно на Веб-сторінці: http://www.arch.uiuc.edu/courses/arch311/I-E/fifth.html/ 9. Lambert Dolphin. The Temple of Solomon . Інформація з INTERNET. Доступно на Веб-сторінці: URL: : http://www.templemount.org/solomon.html. 10. The Byzantine Monuments: The Church of the Holly Apostles. Інформація з INTERNET. Доступно на Веб-сторінці: URL: http://www.patriarchate.org/ecumenical_patriarchate/ chapter_4/html/holy_apostles.html. 11. The Byzantine Monuments. Hagia Sophia: Little Chronicle of the Great Church. Інформація з INTERNET. Доступно на Веб-сторінці: URL: http://www.patriarchate.org/ ecumenical_patriarchate/ chapter_4/html/hagia_sophia.html. 12. Александрова Г. Церковное зодчество. Інформація з INTERNET. Доступно на Веб-сторінці: URL: http://archive.1september.ru/vos/2002/06/10.htm. 13. Fleming J., Honour H., Pevsner N. The Penguin Dictionary of Architecture. London, 1995.

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua